

398.8(477)(075.8)
С87

Л. Б. Стрюк, М. І. Стрюк, Ф. З. Яловий

ПІСЕННА ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНИ

Навчальний посібник
з народознавства

Київ
1994

НАРОДНА ПІСНЯ ПРО МАТЕРІАЛЬНУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНЦІВ

Традиційними видами господарської діяльності українського народу з давніх-давен були скотарство, рибальство, мисливство, бджільництво. Однак найголовнішим завжди залишалось землеробство.¹ Провідною галуззю землеробства на Україні було рільництво. Пісенна спадщина українського народу зафіксувала цей вид господарської діяльності. Для прикладу взяти хоча б пісні «Недалеко мій миленький оре» (1, 294), «Виорю я нивку» (1, 468), де вже в назвах згадується процес обробітку землі. В останній з вищезгаданих пісень є слова:

Виорю я нивку
Широкою,
Та й посію хмелю
Високого (1, 468).

Отже, перш ніж висіяти насіння в ґрунт, треба було землю виорати. Для цього використовували українці таке знаряддя праці як плуг. Ось як про це співається у пісні «Оре плужок попід лужок»:

Оре плужок попід лужок
Від леду до леду (2, 21).

Щоб здійснити відповідний землеробський процес допоміжною силою були свійські тварини — воли. Це теж знайшло відображення в українській народній пісні «Ой уже ж весна та й уже ж красна»:

Ой воли ж мої воли та половії,
Чому ви не орете,
Ой літа ж мої та молодії,
Чому ви ж марно йдете? (2, 27).

Не можна не зазначити, що досить часто в піснях не просто згадуються ті чи інші явища матеріальної культури, а вводяться

¹ Детальніше див.: Горленко В. Ф. Основні галузі господарства і заняття населення // Культура й побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 50.

в різні поетичні конструкції, ставши фактами образної свідомості народу. У даній пісні ми маємо поетичний паралелізм, який є яскравим свідченням того, що українці не тільки не відділяли себе від природи, а й навіть у процесах праці, явищах матеріальної культури бачили відображення певних відчуттів, настроїв, переживань.

Під час оранки крім орача повинен бути і погонич — людина, що підганяла воли. У пісні «Ой учора орав і сьогодні орав» є такі рядки, що підтверджують це:

Ой учора орав і сьогодні орав.
Гей, хто ж тобі, моє серденько,
Воли поганяв? (1, 221).

Найчастіше воли поганяли діти або жінки. У пісні «Ой з-за гори» господар в погоничі бере свою дружину:

Що сам їде, що сам їде,
Ой у поле орати.
Мене ж бере, ой, воли поганяти... (1, 439).

У циклі землеробських робіт українців значне місце посідали догляд за рослинами, їх полив і особливо прополювання.¹ Прополювали як городину, так і зернові культури. У пісні «Ой ти, місяцю-зоре» дівчина прополює пшеницю:

Ой ти, місяцю-зоре,
Освіти на все поле.
Ой там моя дівчинонька
Та й пшениченьку поле (1, 228).

Або як це оспівано в пісні «За нашою слободою»:

Десь узялась дівчинонька,
Білявая на личеньку,
Та полола пшениченьку,
Та вирвала травиченьку (1, 38).

З наведених вище прикладів ми бачимо, що називання знарядь праці, різних процесів господарювання в українських народних піснях — це не самоціль. Але трудяща людина не тільки органічно пов'язана з усіма життєвими обставинами, з природою, усім, що її оточує, що це у пісні відбувається невимушено, цілком природно, бо життя окремої людини і народу в цілому відображається правдиво і багатогранно в усіх його проявах і в цьому плаці

¹ Детальніше див.: Горленко В. Ф. Основні галузі господарства і заняття населення // Культура й побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 55.

народознавчий, українознавчий потенціал пісенного фольклору надзвичайно високий.

На території України, як і в цілому в Європі, здавна відомі два основних види збирання врожаю: серп і коса. У пісні «Ох у неділеньку, рано-пораненьку» є рядки, де згадано серп як знаряддя праці:

Ох у неділеньку, рано-пораненьку,
Ох, і зібрав женців а Коваленко.
Да й усе женці да й одбірнії,
Поробив їм серпи да все золотії (1, 25).

У цій пісні серп згадується не просто як знаряддя праці, він подається опоетизовано «серпи да все золотії», що продиктовано естетичними потребами народу — в буденному, звичайному бачити красу.

Серпами жали і жінки й чоловіки. Косили виключно чоловіки, оскільки ця робота вимагала значної фізичної сили.¹ Доказом цього може бути пісня «Ой учора орав і сьогодні орав»:

І учора косив, і сьогодні косив,
Гей, хто ж тобі, моє серденько,
Обідать носив? (1, 221).

А щоб переконатися у тому, що жали частіше жінки, візьмемо рядки з пісні «Сіяв козак пшениченьку»:

Сіяв козак пшениченьку,
Та й нікому жати...
Питається та й син в матері,
Которую брати.*

Після жатви та обмолоту зерно перемелювали на борошно. Переробка зерна на борошно або крупу здійснювалась у млинах. Ця споруда, що розмелювала зерно на борошно за допомогою вітряної, водяної або парової енергії, теж знайшла своє відображення в українських піснях. Згадується млин у піснях: «Коло млина, коло броду» (1, 237), «Ой під вишнею» (2, 239), «Тече річка невеличка» (1, 270) та інших.

Слід також зазначити, що у пісні «Коло млина, коло броду» слово-образ «млин» згадується з метою окреслення фону, на якому відбуваються події. У цій пісні співається, що тут «два голуби пили воду..., крилечками стрепенули, про кохання спом'янули...». А образи голубів у цій пісні вжиті в інакомовному плані, як образи-символи двох закоханих. Біля млина дуже часто зу-

¹ Детальніше див.: Горленко В. Ф. Основні галузі господарства і заняття населення // Культура й побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 56.

стрічаються закохані, і це знайшло відображення в українських народних піснях.

У пісні ж «Тече річка невеличка» млин згадується у поетичному прокльоні, коли сваряться парубок з дівчиною:

Бодай же ти, дівчинонько,
Тоді заміж вийшла,
Як у млині на камені
Пшениченька зійшла!*

Аналогічного плану є рядки з пісні «Лугом іду, коня веду»:

Ой бодай же ти, козаче,
Тоді оженився,
Як у млині на камінні
Кукіль уродився.*

Із землеробством в українців було органічно пов'язано скотарство. «Як будуть корови, то будуть і бички — не голодні діточки» — твердить українське народне прислів'я. У кожному дворі тримали, якщо дозволяли майнові умови, обов'язково волів чи коней, корів, овець, свиней, різноманітну птицю.¹

Великою шаною й повагою користувалися в українців коні. За свою вірність та відданість людям, образ коней багатогранно опоеетизовано в українських народних піснях. Так в пісенності українців коні вороні, булані, карі, сиві. Найчастіше в піснях образ коня вжито в значенні засобів пересування. Про це дізнаємось з таких пісень: «Ой коню, мій коню»:

Ой коню, мій коню,
Золотая грива,
Повези мене, мій коню,
Аж де моя мила (1, 218).

«Ой стелися, стелися, ой барвіночок»:

Та чи чула ти, дівчинонько,
Як я тебе кликав?
Як я тебе кликав...
Та коло твого подвір'ячка
Сивим конем їхав? (1, 249).

¹ Детальніше див.: Горленко В. Ф. Основні галузі господарства і заняття населення // Культура й побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 57.

Образ коня часто вживається в українських піснях, як образ вірного товариша. Наприклад, у пісні «Ой запив козак, запив» є такі рядки:

Ой та, коню ж мій, коню,
Та ти, коню вороненький!
Та, коню вороненький,
Товаришу вірненький (1, 86).

У цій пісні козак звертається до коня як до друга. Близька за змістом до попередньої пісня «Ой кряче, кряче та чорненький ворон»:

Вороний коню! Грай піді мною!
Та розбий ти тугу мою! (1, 90).

Варто зазначити, що образ коней є тією реалією, яка органічно увійшла в свідомість українців, бо лише в двотомному виданні українських народних пісень, з якого ми черпаємо дані, кінь згадується приблизно у ста піснях. Тому можемо зазначити, що цей образ активно включається у різні образні конструкції, зокрема у паралелізми:

На тобі, дівчино,
Коня вороного,
Не люби, дівчино,
Хлопця молодого! (1, 219).

За народним повір'ям коні могли передчувати якесь горе. У пісні «Засвистали козаченьки» є такі слова:

Чогось мій кінь вороненький
В воротах спіткнувся (1, 75).

Кінь спіткнувся — то не добра прикмета. Тут же є й інші рядки:

Заграв мій кінь вороненький —
Назад сподівайтесь (1, 75).

Заграв кінь — бути перемозі, щасливому поверненню.

Крім коней, образи яких так органічно увійшли в українську пісню, згадуються й інші свійські тварини: воли, корови, вівці. Волів й корів часто використовували як тяглову силу. Про це співається у вже вищезгаданій пісні «Ой учора орав і сьогодні орав».

Іноді домашня худоба була предметом купівлі-продажу:

Продай, милий, сиві бички,
Купи мені черевички.

Продай, милий, дві телиці,
Купи мені дві спідниці (2, 232).

М'ясомолочні продукти цих тварин входили в харчовий раціон українців, тому господарям доводилося турбуватися і про корм для цих тварин. Влітку випасали худобу в полях, дібровах:

Йшли корови із діброви,
А овечки з поля... (1, 352).

Або:

Пожену воли
В зелену діброву... (1, 392).

А щоб взимку було чим годувати тварин, ще влітку та восени треба було дбати, щоб хижки та комори були заповнені вівсом, сіном, соломою, половою та ін. Та й догляду неабиякого потребували свійські тварини. Наведемо хоча б рядки з пісень «Ой час, мати, жито жати» та «Ой біда, біда»:

Купи собі, мій синочку,
Коня вороного,
Заведи його до стайні —
Говори до нього (2, 175).
Устань, невістко,
Йди подій корови,
Що-сь пригнала
До мої обори (2, 6).

Стайня й обора, які теж згадуються в цих піснях — були основним приміщенням, де тримали свійських тварин.

Скотарство українців не можна уявити без птахівництва. У кожному дворі були курн, гуси, качки. А про те, що і образи свійських птахів у пісенній спадщині теж не обійшов український народ, свідчать самі назви пісень: «Не співайте, півні» (1, 417), «Качур молодий» (1, 324), «Ой гиля-гиля гусоньки на став» (1, 239), «Чого, селезень, скучний, невеселий» (1, 323) та ін.

На думку приходиться відома по всій Україні і популярна на Дніпропетровщині пісня «Як служив же я у пана», у якій відображено, по-перше, оплата праці наймита; по-друге, свійські тварини й птахи, які були складовою частиною господарства. Це прекрасно відтворено у приспіві останнього куплета:

А те теля хвостом виля,
А той індик — дик-дик-дик-дик,
А та гуска — га-га-га-га,
А те утя — тютя-тютя,
А та курка — чубатурка

По садочку ходить та й ходить,
Курчаточок водить та й водить.*

Крім землеробства і скотарства улюбленим видом занять українців було рибальство:

«Ой красен я (Дніпро. — С. Л. Б.) козаками,
Молодими рибалками, —
Вони мене заселяють,
Вони з мене добич мають».¹

Українські рибалки ловили щуки, бички, карасі, лящі, лини та іншу рибу. Про те, що це було справді так, підтверджують рядки з пісні «Ой ходив Іван понад лиман»:

Чи ти, Іване, рибу ловиш,
Чи ти, Іване, перевозиш? (1, 410).

Або:

На тарілці два лини,
Прийди, милий, прилини.

Серед продуктів харчування українців риба завжди займала значне місце. І про те, що українці любили рибні страви, свідчать українські пісні: «Ой гиля-гиля, гусоньки, на став»:

В мене вечерея —
Рибка печена,
Не для тебе, серденько,
Приготовлена (1, 239).

А у пісні «Та було в батька три дочки» співається так:

Та й посідали за столом,
Та й закусили пирогом.
Та й поїли рибки,
Та й послухали скрипки (2, 161).

Поширеним продуктом харчування українців були гриби, бо гриби, як і риба, вважалися дешевим продуктом, і тому в скрутні часи голодоморів та неврожаїв часто рятували від голодної смерті. А про те, що українці добре розумілися в грибництві, свідчать українські пісні «Дівчинонька по гриби ходила» (1, 389), «По опеньки ходила» (2, 159), «Ой джигуне, джигуне» (2, 99) та інші. Наведемо рядки з останньої:

А хто любить грибки,
А хто печерички,

¹ Чи я в лузі не калина була. Українські народні алегоричні пісні. — К.: Веселка, 1991. — С. 11.

А хто любить дівки,
А я — молодички.

Слід зазначити, що звичайно всі їстівні страви, про які говориться в піснях, рослини, птахи та тварини згадуються лише принагідно до певного ситуаційного моменту, певних життєвих обставин, іноді у жартівливому плані, але народознавчий аспект їх від цього не менший.

Одним з найважливіших видів господарської діяльності та мистецької культури українців, що був невід'ємною частиною домашніх занять кожної селянської сім'ї, була обробка рослинного волокна (льону, конопель).¹ З волокон льону та конопель пряли домотканну тканину — полотно, з якого шили одяг та використовували в інших цілях. І частково процес прядіння та складові елементи техніки, призначеної для виготовлення тканини, відображено в українських народних піснях. Причому пріоритет у цьому домашньому промислі належав жінкам. Це знайшло відображення у цілому ряді українських народних ліричних пісень: «Раз приходжу я додому»:

Кидай гребінь, годі прясти,
Давай їсти, пити.
Перестала жінка прясти,
Як ухватить днище
Та за мною, а я з хати,
Утік на горище (2, 234).

Або у пісні «Ой устану я в понеділок»:

Ой устану я в понеділок
Чи не напряду я хоч починок (2, 182).

А у пісні «Ой пряду, пряду, спатоньки хочу...» крім того, що співається про прядіння, як вид домашнього ремесла, співається про виснажливу працю молодої жінки в сім'ї чоловіка:

Ой пряду, пряду,
Спатоньки хочу...
Ой склоню я голівоньку,
На білу постілоньку,
Може я засну (1, 442).

В житті українців, як і інших народів, важливу роль відігравали засоби пересування, які значною мірою впливали на їх еко

¹ Детальніше див.: Горленко В. Ф., Скуратівський В. Т., Ткаченко Л. О. Допоміжні види господарської діяльності. Домашні промисли та ремесла // Культура і побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 65.

номічний розвиток, спосіб життя, інтенсивність міжетнічних контактів. На Україні протягом століть існувала густа мережа транспортних артерій — водних і сухопутних.¹

Шляхи й дороги з'єднували між собою населені пункти України. Вони теж знайшли відображення в українських народних піснях. Наведемо для прикладу рядки з пісні «Оре Семен, оре»:

Оре Семен, оре,
На шлях поглядає...
Чужі жінки обід несуть,
Моєї немає (2, 22).

Шлях у цій пісні — це смуга землі, що призначена для їзди та ходіння.

А у пісні «Ой я маю чорні брови» є такі рядки:

Я би місточок збудувала
Ще й намалювала,
Я би тобі доріженьку
Плиточками вклала (1, 302).

У цій пісні мова йде про дорогу, як штучно створений довгий відрізок землі, по якому передбачається пересування в просторі.

Основними видами сухопутного транспорту українців з найдавніших часів були брочки, вози в теплу пору року, а взимку — сани. В брочки та вози запрягали коней і використовували цей вид транспорту з різних потреб. Згадаймо хоч би популярну по всій Україні пісню «Куди їдеш, Явтуше», у якій співається про те, що Явтух віз груші на базар, а у пісні «Раз поїхав за снопами» співається, як хлопець задивився на дівчину, що сиділа під копами, й поламав воза. Або хоч би згадати пісню «Куди їдеш, Романе», у якій Роман їхав возом на ярмарок і віз дівчат та парубків продавати. Ця пісня жартівлива. У жартівливому плані протиставляються дівчата, що їх Роман хоче продавати по 100 рублів, бо «на вулицю не хотять, до роботи аж пишчать», хлопцям, яких Роман хоче попродавати за три гроша, «бо робити не хотять, на вулицю — аж пишчать!». У цих піснях, як бачимо, виразною є й інформативно-пізнавальна сторона тексту, й повчально-виховна.

У такій пісні, як «Біду собі купила» визначається, що віз чи візок використовується з метою вивезення сміття, яке назбиралося за три дні у хаті ледачої жінки:

Купи, мужу, візочок
Ще й сіру кобилу,

¹ Детальніше див.: Горленко В. Ф. Транспорт і засоби пересування. // Культура й побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 77.

Та й вивезем сміттячко
На попову ниву (2, 216).

А у жартівливій пісні «Ой, ненько, ненько» засобом пересування є і віл, і телиця, і телята, що створює комічний ефект, бо і на волів ніхто верхи не їздить, а тільки запрягають, ні на телиці, ні на телятах:

Поїхали ковалі
Да з чужої сторони,
Що старого коваля
Посадили на вола,
А старую ковалицю
Посадили на телицю,
А маленьких ковалят
Посадили на телят.
Кує коваль бричку,
Заглядає в пічку,
Чи є борщ, чи є каша,
Чи є в борщі штука м'яса (2, 108).

В усі часи на Україні була широко розповсюджена їзда на конях як один із засобів пересування. Свідчать про це і слова відомих українських пісень:

Сідлай, хлопче, вороного,
А собі бери другого
Та поїдем погуляєм,
У сусіда побуваєм! (1, 226).

Або:

Ти, козаче молоденький,
В тебе коник вороненький,
Сідлай коня та їдь із двора,
Бо ти не мій, я не твоя! (1, 335)

Селяни їздили верхи кіньми на невеликі відстані без сідла. Козаки, у яких верхова їзда була пов'язана з військовим побутом, здавна використовували сідла, як один з лаштунків, необхідних при верховій їзді.¹ Прикладом у цьому плані може бути пісня «За нашою слободою»:

Не подоба мені, мати,
Зеленого жита жати.
Та подоба мені, мати,
Кониченька сідлати,

¹ Детальніше див.: Горленко В. Ф. Транспорт і засоби пересування. // Культура й побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 80.

На Вкраїну поїхати.
Ой поїхав на Вкраїну,
Пустив коня на долину,
А сідельце на калину (1, 38).

Значне поширення здавна мали водні засоби пересування. Українські човни, пароми, перевози теж є пісненими образами. Щоб переконатися в цьому, згадаймо рядки відомих українських пісень:

За тихим Дунаєм
Молодець гуляє,
На той бік гукає.
Подай, подай, перевозу,
Я перевезуся! (1, 253).
(«Ой там за Дунаєм»).

Або ще:

Побуваю край Дунаю, (2)
Не раз тебе спомінаю. (2)
Коби човен та весельце, (2)
Ночував би-м в тебе, серце, (2)
Та ні човна, ні парома — (2)
Ночувати мушу дома! (2)
(«Пливе, качур по Дунаю» (2, 75).

Людина, як і пташка, прагне збудувати собі житло, яке є для неї оберегом від холоду, негоди й усього злого. Людина обожнювала свою домівку, тут проходило все її життя, найкращі хвилини відпочинку після тяжкої праці і довгої дороги. Тут росли діти, тут готувала дружина їжу. Тому народна пісня з великою теплою й любов'ю оспівала людське житло.

«Народна архітектурна творчість сягає своїм корінням найдавніших етапів формування цивілізації. Вся історія розвитку цієї галузі культури народу свідчить про неабиякий талант багатоговікового народного досвіду.

Максимально враховуючи природні умови, найдавніше населення території України створювало свої оселі біля водоймищ, на захищених від вітру ділянках».¹

Про особливості сільських поселень та народного житла несуть нам відомості українські народні пісні. Хати, в яких жили Українці, найчастіше були дерев'яними. Про це співається і в пісні «Жалі мої, жалі»:

Поставлю ти хату з твердого дерева, —

¹ Косьміна Т. В. Поселення та житло // Культура і побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 83.

Ой буду я в тебе кожного вечора.
Поставлю ти сіни з сухої дубини, —
Ой буду я в тебе кожної години (1, 211).

Найчастіше українські хати будували з двох кімнат, які були між собою з'єднані сіньми, що являли собою нежилу частину хати і поділяли будинок на дві половини. Доказом того можуть бути рядки з пісні «Закувала зозуленька»:

Вода в сінях у кадушці,
Візьми та й напийся.
Гей, сидить дівка у світлиці
Піди подивися (2, 53).

Світлиця, про яку згадується у цій же пісні, — це парадна кімната в будинку. І про те, як доглянута була світлиця, судили й про господиню, або про її дочку, яка вже була на виданні. Про це співається у пісні «Ой при лужку, при лужку»:

Здоров, здоров, любий зяту,
Пожалуй у хату,
Я не хочу в хату,
Хочу у світлицю,
Розбужу солодкий сон,
Красную дівицю (1, 220).

Український двір, до складу якого крім хати входили й господарські будівлі (комори, стодоли, загони, стайні), був огорожений тином (огорожею, сплетеною з лози чи іншого тонкого гілля), або перетинком (невеликим тином, що плетений поперечно). Про ці огорожі співається в пісні «Якби мені не тиночки»:

Якби мені не тиночки
Та й не перелази,
Ходив би я до дівчини
По чотири рази (2)
Якби мені не тиночки
Та й не перетинки,
Ходив би я до дівчини
Та й щовечоринки (2) (1, 233).

І, звичайно, біля кожного двору були ворота (прохід або проїзд в огорожі між будівлями тощо), про які згадується в пісні «Ой коню, мій коню»:

Повези мене, мій коню,
Аж де моя мила.
Перед воротами та вдар копитами... (1, 218).

В кожного доброго господаря була своя криниця (глибоко викопана і захищена цямринами від обвалля яма для добування води). Копали криницю у дворі або в саду:

Ой там криниця під перелазом —
Вмиємось, серденько, обое разом... (1, 225).
(«Сонце низенько, вечір близенько»).

Або:

Розпрягайте, хлопці, коні
Та лягайте спочивать,
А я піду в сад зелений,
Та й криниченьку копать...
(«Розпрягайте, хлопці, коні...» (1, 226).

Щодо традиційного інтер'єру українського житла, то він не був дуже багатим. Обов'язково в українській хаті була піч — споруда з цегли або каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба, варіння страв та ін. Так у пісні «Коли б мені господи» згадується ця споруда:

А свекруха та у печі топить
Сюди, туди, он куди,
Та й у печі топить (1, 440).

А у пісні «Як до мене Яків приходив» піч і запічок (місце на печі, відгороджене комином, або запіччю) виконують іншу функцію:

Иди, іди, Якове, з хати,
Бо на печі батько та мати.
А в запічку батькові діти,
Нігде тебе, Якове, діти (2, 80).

Тут верхня частина печі та запічок використовуються як місце для лежання, сидіння.

Крім печі, обов'язково були лави, столи:

Та столи ж мої, ой тесовії,
А скатерті ллянії... (1, 25).
(«Та ой, сон, мати»).

Часто столи були виготовлені з соснових дощок:

Посади його, дочко,
За сосновий столик.
Та й назви його, моя дочко,
Сивенький соколик... (1, 448).
(«На долині дуб, дуб»).

Уздовж тильної сторони між піччю та причілковою стіною будували дерев'яний настіл, на рівень пічної лежанки, — так

званий піл.¹ Удень він використовувався для хатніх робіт, а вночі на ньому спала родина. Згадується піл у пісні «Ой і зрада, карі очі, зрада»:

До столу йдеш,
Все листоньки пишеш,
А як до полу йдеш,
Дитину колишеш... (1, 298).

Дослідивши тексти українських народних ліричних пісень, ми побачили, що крім емоційного потенціалу, вони мають у собі значний інформативний потенціал. Хай лише у вигляді певного штриха, побутової деталі вони несуть у собі відомості про особливості життя й побуту українців у різні історичні часи і цим ніби промовляють до нащадків зберегти у пам'яті народні святині, пам'ятати, як жили, що робили, про що мріяли їхні предки.

Дослідження як духовних надбань, так і матеріальної культури українського народу допомагали зрозуміти шляхи його історичного розвитку, глибоких історико-культурних зв'язків між слов'янськими народами, корені спільності, що їх єднали і єднують.

Народний одяг — один з основних компонентів матеріальної культури, тісно пов'язаний з усією історією народу.

Український народний одяг розвивався і вдосконалювався протягом століть, вбираючи багатовіковий досвід, засвоюючи кращі традиції. Процес відбувався, зазнаючи впливу історичних, соціально-економічних та культурних факторів.

Розвиток форм одягу пов'язаний з пристосуванням їх до основних виробничих процесів, до умов географічного середовища; він проходив у тісній залежності від змін у галузі виробництва, культури та соціально-класовій структурі.²

У своїй книзі «Звичаї нашого народу» Олекса Воропай зазначав: «Український національний одяг має такі характеристичні прикмети: нечисленність частин убрання, простота крою, перевага білого кольору, спокійні барви прикрас та відсутність зайвої оздобы — збережене почуття міри. Це ті властивості нашого національного одягу, що надають йому перевагу перед народними одягами інших народів».³

¹ Детальніше див: Косьміна Т. В. Поселення та житло. // Культура і побут населення України. — К.: Либідь, 1991. — С. 87.

² Матейко К. І. Український народний одяг. — К.: Наукова думка, 1977. — С. 5.

³ Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Т. 2. — Мюнхен: Українське видавництво, 1966. — К.: Оберіг, 1991. — С. 291.

Пісня «Ой вийду я на вулицю» є своєрідним підтвердженням багатьох дослідників-етнологів щодо особливостей одягу українців:

«Він же мені ні словечка
Не сказав,
А ще мені сиву свиточку
Набрав».¹

Український одяг переважно був полотняним, бо ткацтво полотна — одне з улюблених занять українців:

«Ой кум до куми залицявся,
Йй наткати полотна обіцявся...
Йй пошити срочечку обіцявся».²

Але, як свідчать народні пісні, одяг заможні верстви населення України шили з оксамиту й шовку:

Будуть гості в шовках, в оксамиті,
А ти, нене, в полатаній свиті...
(«У неділю рано-пораненьку» (2, 32).

з атласу чи китайки:

Черевички з китаєвички,
Паньчошки з атласу.
Ходи, Дзюбо, моя люба,
Бо не маю часу (1, 235).

та з інших тканин.

А зараз розглянемо, як відображаються особливості народно-го жіночого вбрання у пісенних творах. В українській народній пісні «Розпрягайте, хлопці, коні» є такі рядки:

Вона ростом невеличка,
Ще й літами молода,
Руса коса до пояса,
В косі стрічка голуба... (1, 266).

Лірична героїня пісні — щира українка з довгою русою ко-сою. Українські дівчата обов'язково вплітали у коси стрічки голу-бі та червоні.

Коси українських дівчат були довгі, справді до пояса. Довга коса — честь дівоча.³

¹ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 83.

² Там же. — С. 88.

³ Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Т. 2. — Мюнхен: Українське видавництво, 1966. — К.: Оберіг, 1991. — С. 291.

Найурочистішими моментами народного весілля є розплітання дівочої коси. Цей момент символізує собою кінець дівування.¹ Саме про це співається у пісні «Було літо, було літо»:

А вже ж мої чорнобривці
Процвітають,
Вже ж мою русу косу
Розплітають (2, 285).

У неділю та свята дівчата в коси вплітали різнокольорові стрічки. Підтвердженням цього може бути пісня «Світи, світи, місяцю»:

А у тої вдовоньки, гей,
Дочка молода, та, гей, гей,
По світлоньці ходить,
Чеше волоса.
Чеше ж вона, чеше ж, гей,
Перечісує, та гей, гей, гей, гей!
Голубою лентою
Переплітає,
А другою красною, гей,
Перев'язує та гей, гей, гей, гей, гей! (1, 328).

Найкращою оздобою голови дівчини є вінок. Українські дівчата плетуть собі вінки з квітів маку, синіх волошок, білого романзілля, чорнобривців та дикої рожі...² І ніби підтвердженням цих слів Олекси Воропая є рядки з української пісні «Ой ти, дівчино, зарученая»:

З різного цвіту вінки сплітала,
Біленьким личком всіх чарувала... (1, 328).

В українському народному весіллі вінок відіграв роль оберега зарученої від «поганого ока». Тому дружечки перед весіллям сплітали вінок. Приступаючи до плетення вінка для «молодої», дружки хором випрошували благословення:

В долину, дівчата, в долину
По червону ю калину,
По хрещатий барвінок, —
«Молодій» на вінок...
Із руточки — дві квіточки,
Благослови, Боже,
І отець, і мати —
Будемо вінок зачинати!³

¹ Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Т. 2. — Мюнхен: Українське видавництво, 1966. — К.: Оберіг, 1991. — С. 291.

² Воропай Олекса. Звичаї нашого народу // Етнографічний нарис. Т. 2. —

³ Там же. — С. 298.

У розділі «Флора і фауна України в народній ліриці» ми вже згадували символіку барвінку, але нам хотілося б ще раз акцентувати на тому, що ті місця, де росте вічнозелена трав'яниста рослинка з блакитними квіточками, в народі вважалися освяченими, ця рослина за народним повір'ям відганяла злий дух. Там, де барвінок, не було нечистої сили.¹ Саме тому у весільний вінок як оберіг вплітався барвінок.

Українські жінки та дівчата дуже полюбили прикраси, особливо намисто. У святкові дні дівчина, прикрашена багатьма разками намиста, уквітчана вінком та стрічками, мала надзвичайно мальовничий вигляд. Але, слід зазначити, що намисто було не тільки прикрасою, воно було ознакою певного майнового цензу. І на це зверталась увага: чи з заможної, чи з бідної сім'ї дівчина. Часом один разок намиста міг коштувати пару волів. Ось, наприклад, про дівчину-багачку співається у пісні «Ой поїхав за снопами»:

Сірі воли на оборі, на оборі,
А на шії в мене дукач, в мене дукач!
Нехай тебе чорти знають, чорти знають
Із твоїми багачами, багачами!
Воли твої поздыхають, поздыхають,
Ти ж погана й з дукачами, дукачами!²

Що ж таке дукач? «Короткий тлумачний словник української мови» дає таке тлумачення цього слова: «Дукач. 1. Старовинна срібна чи золота монета. 2. Багатій, багата людина. 3. Жіноча прикраса у вигляді монети або з монет».³

Дукачі носили на шії серед намиста або просто на стрічці, приваривши для цього до монети вушко.

«В будні дні при роботі дівчата одягали не багато намиста, бо боялися, що нитка розірветься і не тільки пропаде намисто, від цього велика шкода, а й треба сподіватися якогось лиха, бо ж за народним віруванням розсіпане намисто накликає біду. Про це згадується і в народних піснях:

Попід гаєм зелененьким дівчина ходила,
Сумна, вона невесела — коралі згубила.
Коралики утонули, а хусточка плавле,
Ходить дівка попід воду,
Білі руки ломле.

¹ Детальніше див.: Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Т. 2. — С. 298.

² Див.: Закувала зозуленька. Антологія народної творчості. — К.: 1989. — С. 282.

³ Короткий тлумачний словник української мови. — К.: Радянська школа, 1978, — С. 687.

Але зовсім без намиста дівчатам було неможна і в будень, бо існує повір'я, що намисто оберігає дівчину від застуди, а тому завжди треба мати бодай один разок намиста на шиї¹.

Крім намиста також поширеними жіночими прикрасами були персні:

Ой маю я срібний перстень,
Пущу по горі,
Ой маю я три сестрички
В чужій стороні... (1, 415).
(«Ой летіла зозуленька»).

У пісні «Розпрягайте, хлопці, коні» теж згадується про перстень як прикрасу:

Просив, просив, відеречка —
Вона йому не дала,
Дарив, дарив з руки перстень —
Вона його не взяла (1, 266).

Для українських жінок було характерно не тільки вміння носити прикраси, вміння завітчатися до лица, але й прагнення бути охайною, бо саме охайність зовнішнього вигляду характеризувала дівчину як майбутню господиню, яка вміє дати порядок собі й біля себе.

Про те, що українські жінки, а особливо молоді дівчата, були не байдужі до свого зовнішнього вигляду, свідчить і пісня «Ой з-за гори дим іде»:

В золоте люстерко
Виглядалася,
Золотим гребінчиком розчесалася,
Розчесалася (2, 45).

У пісні «Зелена моя дібровонька» образ дівчини подається багатоаспектно. В цій пісні парубок питає матері, котру дівку брати:

Ой чи тую, мати, брати,
Що біленько ходить?
Ой чи тую, мати, брати,
Що намисто густо?
Ой чи тую, мати, брати,
Що головка гладка?
Гляди, сину, людей питай,
Чи метена хата.¹

¹ Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. — Т. 2. — С. 311.

² Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 310—311.

Що ж повинна дівчина була надбати в скриню? Перш за все, як свідчать про це ліричні пісні, вона повинна наткати полотно, нашити сорочок, оздобити їх вишивкою та мережками, вишити рушники, хустки та інше.

Основним головним жіночим убором була хустка, яку часто оздоблювали вишивкою:

Як ішов я з Дебречена до Хусту,
Знайшов лем я, вишиваную хустку.
(«Як ішов я з Дебречена» (2, 157).

Був на Україні ще звичай, коли ішов козак на війну, то дівчина дарувала йому хустку, яка була символом вірності. Про це співається в пісні «Ой да пішов би я»:

Ой да пішов молоденький
Ой да пішов молоденький
Та хустину має... (1, 84).

«На випадок, коли козака спіткає смерть у дорозі, чи він загине в бою, хустка від дівчини виконує важливу роллю; нею вкривають обличчя козака, «щоб хижі птахи очей не вдовбали, козацької крові не випивали...». У пісні про це співається:

Дай же, дівчино, хустину,
Може, в бою де загину —
Накриють очі темної ночі,
Легше в могилі спочину...»¹

Хусточки дарували хлопці коханим своїм дівчатам як символ того, що вона є його обранкою:

Хусточка ж моя, шовковая!
Тебе милий дав, бо мене сподобав,
Коло теї та криниченьки,
Як зо мною стояв (2, 402).

Хустина була складовою частиною весільної символіки. Її на знак згоди дарувала наречена нареченому. У пісні «Хусточка ж моя...» передається розмова дівчини, яку віддають за нелюба:

Хусточко ж моя
Вишиваная!
Чи на те ж тебе я
Та вишивала,
Що нелюбу та немилому
Тепер віддала?! (2, 403).

¹ Детальніше див.: Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т. 2. — С. 317—318.

Основною частиною жіночого вбрання була сорочка. Комір, груди, рукава й подол жіночої сорочки оздоблювався вишивками та мережками. «Жіноча сорочка належить до найстаршої одяжки наших предків».¹

Як зазначав О. Воропай у своєму етнографічному нарисі, «звичайна довжина українських народних сорочок, що носяться з плахтою або запаскою, новинна сягати по «кісточки». Сорочки та спідниці шиються трохи коротші. З-під плахти чи запаски повинен визирати долішній вишитий край сорочки, що називається «поділ» або «подолик».²

Як образна деталь у пісні «Задумали Базилевці» подаються елементи жіночого вбрання:

Ой у тої Мар'януші
В подолах мережки...
...та у косі стрічка...
Як ударив козак Іван
Кілкою по височку,
Враз окровив Маріяні
Плаття і сорочку (2, 136).

Відомо, що складовою частиною жіночого одягу була плахта. Дівчата за народним звичаєм носили червоні й голубі плахти. Підтвердженням цьому може бути пісня «Ой по горі, по горі»:

Перекажіть дівоньці, (2)
Що в червоній плахтоньці (2)
Нехай мене та й не жде, (2)
Нехай заміж іде (2) (1, 279).

Поверх сорочки носили також, замість плахти, спідницю. Ось, наприклад, у пісні «Продай, милий, сиві бички»:

Продай, милий, дві телиці —
Купи мені дві спідниці... (2, 232).

Поверх плахти або спідниці дівчата й жінки носили фартух. Про це згадується у пісні «Куди вітер віє, то туди я й хилюся»:

Що дівчина вірна,
По садочку ходить
Та грушечки збирає.
Ой назбирала грушок
Повнесенський фартушок (1, 367).

¹ Детальніше див.: Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т. 2. — С. 328.

² Там же. — С. 330.

Замість плаhti й спідниці дівчата носили запаски. Запаска — це жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, що використовували замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки. У пісні «Ой чи я вплила» співається:

А я тую та й дрібну рязку
Ізберу в запаску, —
Таки свому козаченьку
Підйду під ласку... (1, 275).

Згадується в народних піснях і такий жіночий одяг, як юпка. Юпка — верхній жіночий одяг у вигляді короткої сукні без рукавів, або довгої приталеної жилетки, призбореної у поясі. Прикладом може бути пісня «Ой продала дівчина курку»:

Ой продала дівчина юпку
Та купила козакові губку... (2, 116).

А у пісні «Ой джигуне, джигуне» називається такий жіночий одяг як юпка й запаска, ще й вказується їх колір:

Зелена юпка
Червона запаска,
Люби ж мене, джигуне,
Коли ж твоя ласка (2, 99).

Шляхетні жінки своїм вбранням вирізнялись з-поміж нешляхетних жінок, якщо нешляхетні жінки були одягнені відповідно до традиції в національний одяг, то основним одягом шляхетних жінок була сукня. Прикладом цьому може бути пісня «Ой був у Січі старий козак»:

Оце тобі, пане Саво,
Сукні-адамашки,
Що ти нажив, вражий сину,
З козацької ласки! (1, 60).

Не обійшла увагою українська народна пісня й зображення чоловіків. І знову ж таки ці описи трапляються в піснях у вигляді художніх деталей. Ось, наприклад, як описуються у піснях чоловічі зачіски:

Ой, Марічко, чичири,
Чичири, чичири,
Розчеши ми кучері,
Кучері, кучері... (2, 144).
(«Ой Марічко»).

Це свідчить про те, що особливістю зачісок чоловіків на Україні була коротка стрижка, але часто, особливо парубки, хизувалися своїми довгими чорними кучерями:

Та схилив же голівоньку
Сиву коню аж на гриву,
Та й розпустив чорні кудрі
Сиву гриву до копитів (1, 49).
(«Ой Морозе, Морозенку»).

«В Україні існувало вірування, що ходити під відкритим небом з непокритою головою гріх для чесного чоловіка. У народі виробилися прислів'я: «Без шапки мов злодій ходить». За нашими звичаями ходити з непокритою головою можна лише на похоронах та біля церкви. В хаті ж навпаки, переступаючи поріг, треба скинути чоловікові шапку».¹ Вітаючись з людьми, особливо яких шанували, поважали, чоловіки також знімали головний убір. У пісні «Ой у полі нивка» співається:

Жала ж вона, да й жала,
Сіла спочивати,
Іхав козак з України,
Мусив шапку зняти (1, 260).

А у пісні «Ой гай, мати» козак, знімаючи шапку, підкреслює повагу до своєї Батьківщини:

Ой поїхав з України
Козак молоденький,
Віїжджавши, шапку знявши,
Низенько вклонився... (1, 82).

Популярним натільним чоловічим одягом була біла полотняна сорочка, часто з вишитим коміром, грудьми та рукавами. У пісні «Ой джигуне, джигуне» співається:

А у того джигуна
Вишивані рукава,
А у мене молодой
Вишивані подола (2, 99).

А ось у пісні «Та казала мені Солоха, прийди» співається про те, що сорочка не заправлялася, а носилася наверх і підперізувалася:

Дала Солоха сорочку білу,

¹ Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т. 2. — С. 363—364.

Дала, дала, підперезала,
В білее личко поцілувала.¹

Здавна поясним чоловічим одягом були штани й шаровари. Шили їх переважно з фарбованого (часто фарбували ягодами бузини) полотна або синьої китайки та інших тканин.

Про штани та шаровари, як зазначає Олекса Воропай, існує в народі багато дотепних жартів, прислів'їв:

«Шаровари сині, а ще вдома двоє в скрині!
Утяв Панька по штанях».²

Згадуються штани і в жартівливій пісні «Сіяв мужик просо»:

Купив мужик штани,
Жінка каже фрак.
Ой так чи не так,
Нехай буде з штанів фрак! (2, 236).

«Український народний одяг зверху оперізується поясом. Пояси бувають шовкові, вовняні та бавовняні».³

«Підперізуючись поясом, чоловіки та парубки обвивали собі стан навколо по кілька разів, а кінці пояса підтикають так, щоб краї його з китицями звисали до низу».⁴

Дівчата, обираючи собі нареченого, звертали увагу й на те, який у хлопця пояс:

Ой кувала зозуленька
В лісі на криміні,
Я такого хлопця люблю,
Що в краснім реміні.

Або:

Як гуцула не любити? —
А в гуцула вівці,
А в гуцула поза ремінь
Писані топірці.⁵

І жінки, і чоловіки на Україні ходили переважно в чоботях і черевиках. Взуття часто шили самі або купували на базарі:

Гриць мене, моя мати,

¹ Українські народні жартівливі пісні — К.: Музична Україна, 1987. — С. 126.

² Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — Т. 2. — С. 380.

³ Там же. — С. 383—384.

⁴ Там же. — С. 385—386.

⁵ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 12.

Гриць мене полюбив,
Гриць мені, моя мати,
Черевички купив.¹
Продай, милий, сиві бички,
Купи мені черевички...
(«Продай, милий, сиві бички» (2, 232)).

Або:

На городі сіно гребла,
Черевички загубила.
Черевички загубила,
Собі хлопців наманила.²

Або ще рядки з пісні «Ой у полі верба»:

Ой скину опанчу,
Ой та й ніжки зав'ю,
Гей, дай, боже, неділі діждати,
Чобітки куплю (1, 326).

Бідні селяни, що не мали змоги придбати собі чоботи або черевички, ходили в личаках або постолах, останні являли собою м'яке селянське взуття з шматка шкіри без підшви, яке носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками. У пісні «Ой ішов я вулицею раз» згадується цей вид взуття:

Ой ішов я повз Марусину хату,
Загубив я з постола заплату (2, 103).

Або:

Ой загляну я під стіл,
Лежить чобіт і постіл.
Нахилилась та й нашла,
Узулася та й пішла.³

Розгорнутий опис одягу подається у жартівливій пісні «Як я батька єдниця була»:

Без спідниці ходила...
Без спідниці, без кармана...
...Ще й чоботи без підшов...
Ще й чоботи без підків,
Бо чортма і передків...⁴

¹ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 59.

² Там же. — С. 58.

³ Там же. — С. 70.

⁴ Там же. — С. 102.

Слід зазначити, що в цій пісні співається фактично про відсутність одягу, який повинна носити дівчина.

Верхній зимовий одяг для чоловіків та жінок мав теж однако-ву назву й подібний крій. Взимку в свитках, в жупанах, в кожухах одного покрою ходили чоловіки та жінки. Підтвердженням цього може бути українська пісня «Солом'яні бички мав»:

Коли б знала, що ти мій,
Дала б тобі кожух свій!
Кожух новий, комір чорний,
Гарний хлопець та моторний... (2, 177).

А в пісні «Було літо, було літо» згадується три види верхнього українського одягу:

Скинув чумак сіру свитку,
Скинув ще й жупан...
Воли ж мої круторогі,
Гей-гей! хто ж вам буде пан?
Скинув чумак сіру свитку,
Скинув ще й кожух... (1, 146).

Розглянувши деякі особливості українського одягу, зокрема того, що згадується в пісенній ліриці, можна прийти до висновку, що в сучасному вбранні українців все більше й більше проявляються риси наших предків. Знову в моду входить вишивка, знову на українських дівчатах можна бачити дукачі на шиї або сережки з дукачів. Отже, процес відродження національних українських традицій в дії. Та й елементи стилізації традиційного одягу, вишивок теж можна помітити в наш час.

Однією з ознак національної своєрідності звичайно є народна кулінарія. І це теж знайшло відображення в українських народних ліричних піснях.

Особливе місце в пісенному фольклорі належить хлібові. «Хліб — усьому голова», «Без хліба — суха бесіда» — ці та інші приказки оцінюють величезну роль хліба у побутовій культурі України.¹

Хліб згадується у пісні «Та була в мене жінка»:

«Та була в мене жінка, та була ж в мене любка,
Та й послала вона мене та у млин молоти.
Та дала ж мені хліба, та дала ж мені черствого...»²

¹ Детальніше див.: Артюх Л. Ф. Їжа і харчування. // Культура і побут населення України. — С. 113.

² Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 60.

Або у пісні «Ой на горі жита много»:

Серпи взяли, хліб забули...
Такі то ті жінці були.¹

Хліб та інші мучні вироби оспівані у ліричній пісенній спадщині. А випічки з борошна згадуються у таких пісенних творах:

«Ой ти знав нащо брав»:

Міщаночку з міста!
Я не їла й не їстиму
Гречаного тіста!..
Ой ти знав, нащо брав —
Не вмю й косити:
Як не стане свого хліба,
Мусим попросити!²

«Пішла мати на село»:

Пішла мати на село
Гречану муку добувати,
Гречаники учиняти,
Своїх діток годувати (2, 185.)

«Та було в батька три дочки»:

Та й посідали за столом,
Та й закусили пирогом,
Та й поїли рибки,
Та й послушали скрипки... (2, 161).

«Ой дівчина-горлиця»:

Я за батька книш дала,
Я за матір книш дала,
А за свого миленького
Цуцика рябенького... (2, 148).

«Ой вийду я на вулицю»:

Приїхали з Києва
Паничі
Та привезли калачі (2, 96) та ін.

Серед українських народних пісень і досі популярною є пісня «Був собі гарний хлопець», а на Дніпропетровщині вона побутує як пісня «Із сиром пирогі», у якій є такі рядки:

...Любив козак дівчину

¹ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 112.

² Там же. — С. 62.

І з сиром пироги!
Чи теплі, чи студені,
Чи з білої муки.¹

Національним українським першим блюдом був борщ або навариста юшка з м'яса. Ці страви згадуються в піснях «Ой ненько, ненько»:

Кує коваль бричку,
Заглядає в пічку,
Чи є борщ, чи є каша,
Чи є в борщі штука м'яса... (2, 108).

Або у пісні «Пішов дід по гриби»:

Пішов дід по гриби,
Баба по опеньки...
Баба свої посушила
І борщу наварила».²

«Орю я, орю я»:

Варю я, варю я,
А милому качура в ющі,
А старому каченя в капусті.
Варю я, варю я (2, 119) та ін.

Другим блюдом в українців була каша (просяна, бобова та інші):

Наварила каші з просом,
Поставила перед носом.
Наварила каші з бобом,
Поставила перед лобом... (2, 170).
(«Гей, люди ідуть по ліщину»).

Вживали українці і картоплю: «Дають мені бараболю полулену їсти».³

Іли українці і вареники з сиром:

На другий день рано-вранці
Жінка піч натопила,
Та із сиром вареничків
Собі наварила.
(«Раз приходжу я додому» (1, 234).

¹ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 18—19.

² Там же. — С. 92.

³ Був у мене сивий кінь. // Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна. — 1987. — С. 99.

«Вареники та галушки,
Борщ і каша, ще й пампушки.
Розварились, присмалились,
Димом в комин закутились».¹

«Поїв я ті в'ареники, поїв варениці,
Перевернув макітерку в сніях на полиці».²

Розгорнутий опис української кухні подано у пісні «І сьогодні горох, і учора горох»:

«І сьогодні горох, і учора горох...
І сьогодні куліш, і учора куліш...
І сьогодні капуста, і учора капуста...
І сьогодні галушки, і учора галушки...»³

Спорідненою з нею в плані опису українських страв є пісня «Ой я молода, на базар ходила»:

«...Ой я молода, окуня купила,
Окуня, окуня, окуня купила я.
Ой я, молода, юшки наварила,
Юшки я, юшки я, юшки наварила я.
На полиці млинці — він на них моргає.
...Без гарячих млинців нема женихання».⁴

У свій харчовий раціон українці включали і тваринно-молочні продукти:

По долині вівці пасла,
Назбирала горщик масла,
Горщик масла, грудку сира
Та всіх хлопців запросила.
(«На вулиці скрипка грає» (2, 142).

Або:

За городом кози пасла...
Назбирала сиру-масла...
...Вареників наварила...
В гості хлопців запросила...
Іжте, хлопці, вареники...

¹ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 67.

² Там же. — С. 99.

³ Там же. — С. 20.

⁴ Там же. — С. 43.

...У сметану мочайте...
За горілку вибачайте.¹

Були на Україні і свої національні міцні напої:

Пиво:

«Не плач, мила, не журися,
Я ще хлопець не вженився.
Як я буду женитися,
Дам ти пива напитися.
(«Ходила я по садочку» (1, 322).

Хмільний мед, вино:

Мед-вино купує, карамзин торгує,
Гей, карамзин торгує
(«Бескиде зелений», 2, 15).

Горілка:

Піди, хлопчику, піди малий,
Та й вточи горілки,
Нехай же ми та вип'ємо
За здоров'я жінки (1, 60).

У пісні «Била жінка мужика» згадується кілька міцних напоїв, що вживалися на Україні:

— Прости ж мене, моя мила, що ти мене біла,
Куплю тобі корець меду, коновочку пива...
— Ой від пива болить спина, а від меду голова,
Купи мені горілочки, щоб весела я була...²

Серед великої кількості українських народних пісень нам вдалося виявити і такі, в тексті яких згадуються різноманітні українські національні страви. Яскравим прикладом може бути пісня «І сьогодні горох, і учора горох»:

І сьогодні горох, і учора горох,
Прийди, прийди, моє серденятко,
Поговоримо удвох.
І сьогодні куліш, і учора куліш,
Прийди, прийди, моє серденятко,
Мою душу потіш.
І сьогодні капуста, і учора капуста,
Прийди, прийди, моє серденятко,

¹ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 46.

² Там же. — С. 73.

Поцілую у уста.
І сьогодні галушки, і учора галушки,
Прийди, прийди, моє серденько,
На білі подушки».¹

У ряді пісень є згадка про те, що страви могли бути продуктом оплати за певні послуги. Про це згадується у пісні «Чоловіче, чоловіче»:

«Не сама ж я пряла:
Кума помагала,
А я кумі — миску муки
І два куски сала.
Не сама й мотала:
Мала помічницю,
Дала їй миску муки
Та ще й паляницю».²

Підтвердженням цьому можуть бути і рядки з коломийки:

«Коб-то мені до неділі, буду танцювати,
Дам музиці паляниці —
буде добре грати.
Ой пішов би козака та й пішов би польки,
Коби миска киселиці, а миска фасольки».³

Продукти харчування, предмети побуту, одяг, зерно, свійські птахи і тварини та ін. виконували роль подарунків. Ось як про це співається в українській народній пісні «Удовицю я любив»:

«Удовицю я любив,
Подарунки їй носив.
Носив сало, носив свічки,
Носив м'ясо, носив стрічки,
Носив гречку, черевички,
Носив просо, носив мак.
Ось було як, ось було як!
Носив жито і пшеницю,
Кукурудзу, чечевницю,
Поросята, і качата,
І курчата, і гусята,
Носив-таки й грошенята

¹ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 20.

² Закувала зозуленька. Антологія укр. нар. творчості. — К.: Веселка, 1989. — С. 287.

³ Там же — С. 409.

За чорнії бровенята.
Ось було як, ось було як!
А раз таки теля припер...»¹

Подарунками могли бути для більш заможних селян присадибні споруди і таке інше. Про це співається у пісні «Ой під вишнею»:

«Куплю тобі хатку,
Ще сіножатку,
І ставок, і млинок,
І вишневенький садок!»²

Щоб обдарувати свою кохану чи коханого люди повинні були вступати у відносини купівлі-продажу, надзвичайно колоритно про це сказано у пісні «Ой продала дівчина курку»:

«Ой продала дівчина курку
Та купила козакові люльку,
Люльку за курку купила,
Вона його вірно любила.
Ой продала дівчина гребінь
Та купила козакові креміль...
Ой продала дівчина юпку
Та купила козакові губку...
Ой продала дівчина сало
Та купила козаку кресало...
Ой продала дівчина душу
Та купила тютюну панушу...»³

Співзвучною з цією піснею є пісня «Пливе човен»:

«Не хвалися, дівчинонько,
Червоним намистом!
Бо прийдеться-доведеться
Намисто збувати,
Молодому козакові
Тютюн купувати!»⁴

В піснях згадуються і місця, де відбувається купівля-продаж. Це, звичайно, базар. Прикладом можуть бути рядки з пісні «Ой піду я на базар»:

«Ой піду я на базар

¹ Закувала зозуленька... С. 291.

² Там же. — С. 277.

³ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна 1987. — С. 41—42.

⁴ Закувала зозуленька..., С. 340.

Та й куплю я кобилу,
Що кобила не іржуха,
А корова не ревуха,
А в кабана довгі вуха,
А в барана круті роги,
А в павича чорні брови,
А в качечки ряжки-бряжки,
А в курочки жовта шия,
Що по сім'ячку ходила
тьох да тьох!»¹

Крім того в пісні згадується цілий ряд домашніх птахів і тварин, що складають основу господарства українського селянина. Підтверджують це і рядки з пісні «Казав батько: козу дам»:

«Як же піду я, тату,
До свекрухи у хату,
Що не маю нічого
Я з посагу живого?
Ні кози, ні гусака,
Гірка доленька така!»²

Але не тільки посаг мав значення при одруженні, фактично при створенні нового господарства, а й те, наскільки вправна в роботі майбутня господиня. Яскравим прикладом можуть бути рядки з пісні «Чи то, тату, тую брати, що воли-корови»:

— Не питайся, мій синочку,
Чи вона багачка,
Тільки ходи, людей питай,
Яка з неї швачка.
Не питайся, мій синочку,
Чи головка гладка,
Тільки ходи, людей питай,
Чи метена хатка.
Не питайся, мій синочку,
Брівок на шнурочку,
Тільки ходи, людей питай,
Чи спряде сорочку».³

Тому-то в народній пісні з любов'ю опоетизовуються образи працьовитих дівчат, які можуть дати лад у хаті. Прикладом може бути пісня «Ой сад-виноград»:

Ой сад-виноград, кучерява вишня,

¹ Закувала зозуленька... С. 293.

² Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 105.

³ Закувала зозуленька... — С. 225.

Стоїть хлопець під вікном,
Щоб дівчина вийшла.
А дівчина не виходить,
Бо хату вбирає,
Стоїть хлопець під вікном,
З жалю завмирає.*

Дівчина повинна бути охайною, про це співається у піснях «На поточку-м прала» («На поточку-м прала, на вербочку-м клада»)¹, «Одна гора високая» («У цієї близенької рушник на кілочку»)² та у багатьох інших, а от українська народна жартівлива пісня «Я в матері одна була» висміює господиню-невдачу:

«Два городи обробила,
Одна диня уродила...
...На городі свині риють,
Качки й гуси ложки миють.
Кури хату замітають,
Хлопці в вікна заглядають.
Поки діжу замісила,
Свиня двері прокусила.
Поки двері залатала,
Свиня тісто розкидала.
Поки тісто позбирала,
То дитина з печі впала».³

Не обійшли увагою українські народні пісні й предметів побуту, що у повсякденному житті оточують селянина.

Це звичайно, перш за все, знаряддя праці. Прикладом можуть бути рядки з української народної жартівливої пісні «Помагай біг, кумко-любко»:

«А я вам позичу
Плуга й борони,
Чоловіка не позичу —
Боже борони!»⁴

Згадуються у піснях і елементи хатнього лаштунку. У піснях-коломиїках, зокрема, згадуються стільці і тисові полиці:

«До нас, до нас, парубочки, бо в нас
вечорниці,

¹ Українські народні жартівливі пісні. Пісенник. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 89.

² Там же. — С. 109—110.

³ Там же. — С. 109—110.

⁴ Там же. — С. 68.

А в нашої газдиночки тисові полиці».¹
«Гей, якби я була знала, що прийде Микула,
Я би була із всіх стільців порошок іздула».²

У народній ліричній пісні «Казав мені батько» акцентується увага і на складовій хатнього інтер'єру — колиці (слід зазначити, що в цілому ряді коломийок співається про те, з чого саме, з якого дерева виготовляли колисочки: «Та піду я в полонину та в полониночку, Вирубаю яворика та й на колисочку»³, або «Розвивайся, не згинайся, зелененький дубе, Бо із тебе колисочка дитинионці буде»⁴, а також на посуді:

«Покіль не женився,
Потіль не журився
Ні ложкою, ні мискою
Ні третьою колискою».⁵

Саме колиска, ложка та миска, за народним уявленням, є першоосновою нової сім'ї, нового господарства.

Нерідко в піснях згадується домашній посуд, як ось у пісні «Чогось мені нелегко»:

«Горнець меду носила,
Козаченька просила:
— Козаченьку молодий,
Ти до мене не ходи».⁶

Часом у піснях образи горнят, зокрема горнят-близнюків, включаються у поетичні порівняння. Як ось у пісні «Тече вода каламутна»:

«Бо ми такі паровані,
Як горнятка мальовані».⁷

Цим порівнянням передається сила взаємних почуттів, що переповнюють закоханих.

Дуже часто у народних піснях предмети побуту поетизуються і тоді поряд з ними в тексті пісні з'являється епітет «золотий». Прикладом можуть бути рядки з пісні «Туман яром, туман долиною»:

«Під тим дубом криниця стояла,

¹ Закувала зозуленька. С. 410.

² Там же. — С. 410.

³ Там же. — С. 418.

⁴ Там же. — С. 418.

⁵ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 79.

⁶ Закувала зозуленька... С. 230.

⁷ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 24.

Там дівчина воду набирала,
Та й впустила золоте відерце,
Засмутилось дівчиноньки серце».¹

Слід зазначити, що в ряді пісень образ дівчини порівнюється з зорею. У пісні «По той бік гора, по сей бік гора» образ-паралелізм підсилюється зоровою асоціацією — сяючих новеньких відер:

«Ой то ж не зоря — дівчина моя
З новесенькими та відерцями
По водицю йшла».²

У пісні «Ой білява білявино» згадується такий вид посуду як блюдо, у значенні широка тарілка:

«Когут піє, когут піє, куриця кокоче,
Стара баба блюда мие, молода не хоче».³

Згадуються у піснях і інші предмети побуту. Так у пісні «За співаймо пісню веселеньку» згадується решітко («Ой сусідко, сусідко, сусідко, Позич мені решітко: Я си муки потрясу, потрясу, Завтра вранці принесу, принесу») ⁴, а у пісні «Сидить дід на печі» — кочерга («Бив ти мене та кочергою») ⁵.

Не обійшли увагою українські народні пісні і народні музичні інструменти, що звучали на дозвіллі, в свята, на весіллях, що сиріяли створенню певного душевного настрою людини, як співається в одній з популярних і досі на Дніпропетровщині пісні,

«Заграй, заграй, дударіку на дуду,
Нехай же я своє горе забуду».*

У пісні «Зібралися всі бурлаченьки» співається про сопілку, яка розраджує стомлених після роботи:

«Грайте котрий на сопілку —
Сумно так сидіти!»⁶

А у пісні «Ой за гаєм гаєм» у жартівливій формі говориться про скрипку, що супроводжує орання ниви, виступаючи у ролі погонича:

«Орала, орала,
Не вмiла гукати,

¹ Закувала зозуленька... С. 248.

² Там же. — С. 232.

³ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 115.

⁴ Там же. — С. 128.

⁵ Там же. — С. 93.

⁶ Закувала зозуленька..., с. 355.

Та й найняла козаченька
На скрипочку грати».¹

Пісня «Умираю, моя мати» в поетичній формі дає опис скрипки, згадує навіть, з якого дерева вона зроблена:

«Ой ніхто так не заграє, як Іван, весело,
А Иваночкову скрипочку чути на десяте село!
А скрипочка із липочки, а струни з барвінку,
Як заграє, защебече, чути на Українку».²

Про гру трійстих музиків на весіллі співається у пісні «За городом качки пливуть»:

«Ой десь гуде, ой десь гуде,
Скрипка витинає:
Оце вдова своїй доні
Весілля справляє.
Нехай знають, нехай знають,
Де музики грають,
Нехай знають, нехай знають,
Як будні гуляють!»³

Про цимбали, що супроводжують розваги молоді, згадується у пісні «Час додому, час»:

«А за мною, молодою,
Сім кіп хлопців чередою
В цимбалоньки тнуть...»⁴

Окремо слід зупинитися на тому, як в українських народних піснях співається про різні домашні ремесла, які до певної міри характеризують рівень розвитку матеріальної культури українців. Збірний образ представників різних ремесел подається у пісні «Про Купер'яна»:

«Зібралися ми та всі тутечки
Не прості люди — все реміснички:
То писарі, то малярі,
То ковалі, то слюсарі,
То музики, то дзвонарі,
То шевчики, то крамарі,

¹ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 9.

² Там же. — С. 36.

³ Там же. — С. 36.

С. 36.

⁴ Там же. — С. 39.

Виновари й пивовари,
Купер'ян — цехмейстер над соломою».¹

У пісні «Мала баба три сини» говориться про те, що кожен з синів був вправний у певному ремеслі, хоч про це говориться і у дещо гумористичній формі:

«Один ходив до школи,
До школи, до школи,
Другий робив постולי,
Постоли...
Третій робив санчата,
Санчата, санчата...»²

У відомій у всіх регіонах України пісні «Од Києва до Лубен» говориться про ремесло чоботарів:

«А мій батько чоботар
Черевички полатав».³

Всі ремесла, про які співається у вищезгаданих піснях чоловічі, у пісні-коломиїці названо ще одне домашнє ремесло, яким займалися чоловіки — плетіння:

«Пусти мене, моя мати, та й на вечорнички,
То там хлопці чорнобриві, плетуть рукавички».⁴

Та не тільки про чоловічі ремесла співається у народних піснях, найбільший масив пісень присвячений поетизації жіночих ремесел, таких як шиття, вишивання, прядіння. Так в одній з коломиїок не двозначно говориться:

«Ой дівчино, дівчинонько, вмєш ся пошити,
А не вмєш до сорочки рукава пришити».⁵

Цьому образу дівчини-невдахи ніби протиставляється у пісні «Ой горе, горе, що чужая країна» образ дівчини, яка буде гарною дбайливою господинею:

Ой, як сяду я край віконечка прясти,
Та й не дам же я волоконцеві впасти».⁶

В народній пісні «Ой що ж то за шум учинився» в гумористичній формі висміюються жінки, які не вмють робити ніяких домашніх справ, не володіють ніяким домашнім ремеслом:

Та взяв собі жінку

¹ Закувала зозуленька..., с. 292.

² Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 106.

³ Там же. — С. 130.

⁴ Закувала зозуленька..., с. 410.

⁵ Там же. — С. 421.

⁶ Там же. — С. 258.

Невеличку,
Що не вміє, шити-прясти,
Ні варити,
Що не вміє з комариком
Добре жити.¹

Ця пісня передає народне ставлення до ледачих жінок, до тих, хто не вміє добре хазяйнувати, не навчений ніякому домашньому ремеслу, бо народна приказка говорить: «Дівку повивай, та скриню набивай»², «Дай боже, одежу шиту, а хату криту»³, «Добре господині, коли повно в скрині».⁴

З ніжністю в українських народних піснях співається про дівчат і жінок, які вміють гарно прясти, шити та вишивати. У народних піснях дуже часто згадується про вишивання. Так у пісні-коломийці говориться, що основним достоїнством дівчини є її вміння вишивати гарно:

Як Ганнусі не любити, коли молоденька,
Як вишиє сорочину, як мачок дрібненький.⁵

Вишивали на Україні також хустки. Це знайшло відображення в цілому ряді народних пісень, зокрема, у піснях

«Сонце низенько, вечір близенько»:

Моя хустина шовком шита —

Утремось, серденько, хоч буду бита.⁶

«Ні, мамо, не можна нелюба любить»:

Ой, мамо, голубко, не плач, не ридай,

Готуй рушники й хустки вишивай...⁷

Не можна замовчати того, що в народі щодо вишивання побутувала приказка «Хата без рушників, що родина без дитини», а народна пісня радить: «Тримай хаточку, як у віночку, і рушничок на кілочку»*, — бо головною прикрасою українського житла були вишивані рушники. Центральне місце рушники займали у весільному обряді, коли наречена не подавала рушників, то це означало відмову. Ось як про це співається у пісні «Мав я раз дівчиноньку»:

Мали повернутися з рушниками,

¹ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, — 1987. — С. 96.

² Українські прислів'я та приказки. — К.: Дніпро, 1984. — С. 155.

³ Прислів'я та приказки. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 133.

⁴ Там же. — С. 130.

⁵ Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. — К.: Веселка, 1989. — С. 258.

⁶ Там же. — С. 221.

⁷ Там же. — С. 383.

Але повернулися з гарбузами.¹

Але це було лише тоді, коли дівчина не кохала хлопця, а от коли вона кохала, то заздалегідь готувалася до весілля. І першою ознакою дівочої приязні була вишита коханому сорочка. Прикладом можуть бути рядки з пісні «Ой у полі нивка»:

«А вже ж тая слава
По всім городочку,
Що дівчина козакові вишила сорочку».²

Про те, як дівчина готує сорочку своєму обранцеві співається у цілому ряді пісень: «Сорочку білу вишию шовком, пуцу на воду пливи, пливи...»*, «З вечора тривожного аж до ранку вишивала дівчина вишиванку... Ой та чорна ниточка часто рвалась, а червона ниточка легко слалась...»*, «Ой дощ іде, роса паде на білу березу, а я своєму миленькому сорочку мережу»³ та ін.

Під час весілля наречена дякувала матері-порадниці, матері-наставниці: «Та спасибі, моя ненько, що будила мене раненько, а я слухала, вставала та на рушнички пряла, їх мережила, вишивала»*.

Рушник був і є невід'ємною складовою частиною весілля. Рушниками пов'язували старостів, бояр, а часом і гостей. На Дніпропетровщині відомі такі примовляння молодої: «У коморі сволок, на нім рушників сорок, біжіте, внесіте та бояр моїх прикрасіте». На весіллі рушники мали не тільки декоративне значення, а й образно-символічне. Кульмінацією весілля було «стати на рушник» і цим закріплювався у народі шлюб. Рушник був символом спільної життєвої дороги, тому в українській народній пісні співалася: «...Хто тебе відерце дістане, той зо мною на рушничок стане»*, а в іншій є такі рядки: «Та ми ж з тобою на білому рушничку стояли, золоті перстенечки міняли...»* та ін.

Вишиванка, вишита хустка, вишитий рушник здавна характеризують духовну і матеріальну культуру українського народу. В них відчувається відгомін століть, давніх обрядів і традицій. У кольоровій гамі візерунків, у кожній лінії, композиційних елементах знаходять уособлення світосприйняття людини, естетичні смаки, ідеали, настрої, художня майстерність. Людські рукотвори здавна вважались оберегом від усього злого і потворного, тому-то рушники розвішувались на стінах, сволоках, над портретами, образами, вікнами, над дверима і навіть дзеркалами. Пісня, малюнок, розпис, різьблення, плетіння, витинавка, вишивка, гаптуван-

¹ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 118.

² Закувала зозуленька..., с. 229.

³ Там же. — 410.

ня, ткацтво, гончарство, килимарство та ін. з незапам'ятних часів органічно ввійшли в життя народу, втілюючи в собі його найвищі естетичні принципи, ідеали краси та добра, прагнення до прекрасного і були своєрідним засобом творчого самовираження особистості, важливим чинником матеріальної і духовної культури України. Велика і неocenна роль народної пісні, яка служить спілкуванню різних поколінь, у трансформації знань про народ, його матеріальну культуру.